

PRZEMYSŁAW NOWOGÓRSKI
WNHiS UKSW, Warszawa

FUNDACJA SANKTUARIUM KUBBAT AS-SACHRA WYRAZEM POBOŻNOŚCI LUB POLITYKI KALIFA ABD AL-MALIKA IBN MARWANA

W sierpniu 636 r. rozegrała się jedna z najważniejszych bitew w dziejach Bliskiego Wschodu. Arabowie niemal całkowicie pokonali wojska bizantyńskie i Syria wraz z Palestyną stanęły otworem dla najeźdźców z al-Hidżazu. Kilka miesięcy później, w lutym 638 r. (dokładna data nie jest znana) Jerozolima poddała się wojskom muzułmańskim. Praktycznie nie miała innej możliwości. Po zawarciu porozumienia do Jerozolimy przyjechał kalif Umar I, znany z surowości życia, jakie prowadził. W czasie tego pobytu kalif odwiedził święte miejsca miasta, m. in. Anastasis. Jednak najbardziej interesowało go Wzgórze Świątynne i miejsce, gdzie wznosiła się Świątynia Boga Jedynego. Po wielu problemach Umar dotarł do poszukiwanego miejsca i przy południowym krańcu świątynnej esplanady nakazał wybudowanie meczetu, nazwanego w czasach Umajjadów Meczetem al-Aksa. Tym samym powstał pierwszy meczet w dziejach Jerozolimy, a Wzgórze Świątynne nabrało nowego znaczenia¹. Pod koniec VII w. na Wzgórzach wniesiona została budowla Kubbat as-Sachra (Kopuła Skały), jedno z najważniejszych sanktuariów islamu. Dostępne źródła nasuwają dwa wytłumaczenia powodów jej budowy: efekt gry politycznej kalifa Abd al-Malika lub wyraz jego pobożności. Oba są jednak trudne do zaakceptowania. Niniejszy artykuł stanowi syntetyczne opracowanie tych zagadnień i próbę wyjaśnienia innych powodów budowy Kopuły Skały.

I. Architektura sanktuarium Kubbat as-Sachra

Najstarsza zachowana do dziś budowla muzułmańska to właśnie Kubbat as-Sachra na Wzgórzach Świątynnym (Haram asz-Szarif – *Czcigodne Sanktuarium*) w Jerozolimie. Ufundował ją kalif Abd al-Malik Ibn Marwan (kalif w latach 685-705) nad skałą w zachodniej części Wzgórz² [il. 1.]. Sanktuarium wzniesiono na planie oktagonalnym, zaczerpniętym zapewne z innych istniejących budowli bizantyńskich³. Długość każdego z boków wynosi 20,4 m,

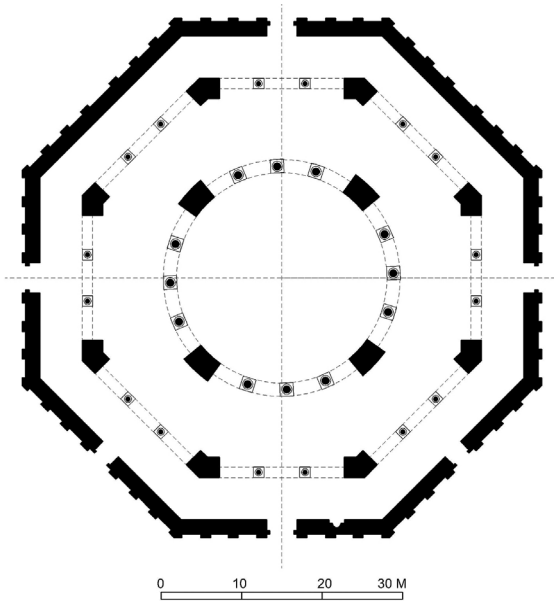
¹ Na temat zajęcia Jerozolimy przez Arabów i wizyty kalifa Umara I zob. P. Nowogórski, Od „*Madinat Bajt al-Maqdis*” do „*al-Quds*”. *Jerozolima w cywilizacji wczesnego islamu (VII – VIII w.)*, w: *Hereditatem Cognoscere. Studia i szkice dedykowane profesor Marii Miśkiewicz*, red. Z. Kobyliński, Warszawa 2004, s. 30-32.

² Należy podkreślić, że Kubbat as-Sachra nie jest meczetem, lecz raczej memoriał, sanktuarium.

³ Właściwie nie ustaje w nauce dyskusja nad wzorcami dla Kubbat as-Sachra. Jednak zaczerpnięcie wzorca z architektury bizantyńskiej jest powszechnie akceptowane, zob. A.M. Islam, A. Al-Hamad, *The Dome of the Rock: Origin of its Octagonal Plan*, „*Palestine Exploration Quarterly*”, 139, 2 (2007), s. 109-128. Dość odosobnionym wydaje się pogląd, że wykorzystano fundamenty ortogonalnego kościoła, którego budowę rozpoczęli w tym miej-

il. 1. Kopiała Skały (źródło domena publiczna)

il. 2. Kopiała Skały –plan (źródło domena publiczna)

a wewnątrz podzielone zostało na trzy części (*przestrzenie* w jęz. arabskim zwane *mawazin*) [il. 2.]. Dwie pierwsze przedzielone są kolumnadą, podpierającą arkady, na planie równoległym do ścian zewnętrznych. Trzecia, centralna, *przestrzeń* ograniczona jest kolumnadą na planie owalnym. Tu znajduje się skała identyfikowana jako miejsce, skąd Prorok rozpoczął *al-miradż*. Dominującym elementem architektury Kubbat as-Sachra jest kopuła o średnicy blisko 20 m i wysokości niemal 25 m. Zbudowana jest z dwóch drewnianych czasz i posadowiona na wysokim dwuczęściowym tamburze. Rozplanowanie wnętrza może nasuwać przypuszczenie, że dopasowane zostało do obrzędu obejścia znajdującej się tu skały. To zaś nasuwa skojarzenie z obrzędem *tawaf*, integralnie powiązany z rytuałami hadżdżu w Mekce. Taka interpretacja przyczyniła się do szeroko akceptowanego wyjaśnienia powodu wzniesienia sanktuarium Kubbat as-Sachra i jego roli w islamie.

Według muzułmańskiego historyka Sibta Ibn al-Jawziego (zm. 1256 ery dionizyjskiej) początek budowy sanktuarium miał miejsce w 69 r. hidżry, jej ukończenie w 72 r. hidżry, czyli jeszcze przed zakończeniem drugiej fitny. Trudno jest ustalić dokładną datę, lecz rok 690-691 r. (czyli 72 hidżry) jako rok ukończenia budowy ma w nauce wielu zwolenników⁴.

scu jeszcze Bizantyńczycy w początku lat trzydziestych VII w., zob. F.E. Peters, *Who built the Dome of the Rock*, „Graeco-Arabica” 2, 1983, 7.

⁴ Zob. Sh. Blair, *What Is The Date Of The Dome Of The Rock?*, w: J. Raby and J. Johns (ed.), *Bayt Al-Maqdis: 'Abd al-Malik's Jerusalem*, Part 1, Oxford 1992, s. 59 – 87.

II. Powód polityczny wzniesienia sanktuarium Kubbat as-Sachra

Głównym tematem niniejszego opracowania są powody fundacji sanktuarium Kubbat as-Sachra oraz pełniona przez nie funkcja. Wyjaśnienie tych dwóch zagadnień nie jest proste i całościowo raczej niemożliwe. Źródła pisane rzucające światło na te kwestie pochodzą dopiero z dziewiątego wieku, czyli niemal dwa wieki później niż sama fundacja. Można znaleźć w nich wyjaśnienia dwóch przyczyn. Jedną mogła być przyczyna polityczna. Zastąpienie celu hadżdżu Mekki – Jerozolimą, gdyż ta pierwsza opanowana była przez wrogów politycznych kalifa. Druga przyczyna jest bardziej religijna i wiąże się z upamiętnieniem *nocnej podróży z Mekki do meczetu al-Aksa* Proroka Muhammada. Jak potwierdzają źródła, oba przypuszczalne powody pojawiły się najpewniej już post factum, kiedy sanktuarium na Wzgórzu Świątynnym w Jerozolimie zostało zbudowane. Jest też możliwe, że źródła pisane zanotowały wcześniejszy przekaz, który znalazł odzwierciedlenie w niezachowanych obecnie dokumentach lub funkcjonował jedynie w przekazach ustnych.

Al-Jakubi (zm. 897-898/284 ery hidżry) w swojej *Historii (Ta'arich)* zapisał, że kiedy Mekka znajdowała się po władzę antykalifa Abd Allaha Ibn az-Zabajra, kalif Abd al-Malik zabronił muzułmanom z Syrii odbywania hadżdżu do tamtejszego meczetu al-Haram. Dowiedział się bowiem, że przywódca rebeliantów zmusza pielgrzymów do składania sobie przysięgi wierności. Jednak pobożny lud był oburzony decyzją kalifa, gdyż hadżdż nakazany został przez samego Proroka. Wówczas przed ludem wystąpił Ibn Szihab az-Zuhri, który objaśnił ludowi słowa Muhammada wygłoszone przed śmiercią. Był to hadis o trzech meczetach. Prorok ogłosił bowiem, że są trzy święte meczety: w Mekce, w Jasribie (Medyna) i w Jerozolimie. Ten ostatni ma być świętym meczetem dla muzułmanów z Syrii. Jest on w miejscu, w którym Prorok postawił stopę, bezpośrednio przed podróżą do niebios, a to znaczy, że skała ta jest al-Kaabą. Po tych słowach kalif wybudował Kopułę Skały i zamieszkał w niej jedwabne zasłony⁵.

To wyjaśnienie al-Jakubiego znakomicie wpisuje się w sytuację polityczną z początków panowania Abd al-Malika. Świat muzułmański rozdarty był kolejną, drugą fitną. Wojna wybuchła w 683 r., ale stanowiła konsekwencję wcześniejszych wydarzeń – zabicia w bitwie pod Karbalą w 680 r. Alego, syna Al-Husajna, i jego rodziny. Szyici i charydżyci zintensyfikowali swoje działania przeciwko Umajjadom. W Mekce na czele buntu stanął Abd Allah Ibn az-Zubajra (syn Ibn az-Zubajra, jednego z wodzów w czasie pierwszej fitny), który ogłosił się kalifem. Także Irak zbuntował się przeciw kalifowi umajjadzkiemu. Najpierw był pod władzą *własnych* kalifów, a od 687 r. podlegał władzy antykalifa z al-Hidżazu. Bunt w Syrii zostały dość szybko stłumione przez Marwana Ibn al-Hakama, którego ogłoszono kalifem⁶. Dopiero w 692 r. następca Marwana I, kalif Abd al-Malik, zdołał pokonać rebeliantów. Jego wódz, al-Hadżdżadż (ok. 661-714), zdobył Mekkę, zabił w walce Ibn az-Zubajra i przywrócił jedność w kalifacie. Niestety w trakcie tych działań poważnie ucierpiało sanktuarium al-Kaab⁷.

W takim stanie rzeczy względy polityczne mogą wydawać się jak najbardziej właściwe do zmiany celu hadżdżu z Mekki na Jerozolimę. Tego rodzaju przyczyny fundacji Kopuły

⁵ Ahmad b. Abu Ya`qub Ibn Wadih al-Ya`qubi, *Tarikh*, ed. M.T. Houtsma, vol. II, Leiden 1883, s. 311.

⁶ W bitwie pod Mardż Rahit w 684 r., jeszcze przed ogłoszeniem go kalifem, Marwan Ibn al-Hakam z bocznej gałęzi Umajjadów pokonał sojuszników Ibn az-Zubajra, ale nie zdołał wyprzeć go z Mekki.

⁷ Głównie te wydarzenia przyczyniły się do negatywnej opinii o Umajjadach funkcjonującej przez następne wieki w tradycji muzułmańskiej.

Skały podane przez al-Jakubiego przyjęte zostały bez zastrzeżeń przez Ignaza Goldzihera w jego klasycznym już dziś dziele *Muhammedanische Studien* z końca XIX w.⁸ Natomiast za nim pogląd ten bezkrytycznie powtórzyło wielu uczonych, na przykład K.A.C. Cresweell, A. Rippin, J. von Ess czy A. Elad⁹. Niektórzy z nich wskazywali pewien cień wątpliwości. Andrew Rippin akcentował znaczenie hadźdżu we wczesnym islamie i odbywanie go do Mekki, nawet w czasach niepokoju. Natomiast Amikan Elad wskazał na problem wiarygodności przekazu al-Jakubiego. Tą drogą poszedł również Oleg Grabar, zdecydowany krytyk wiarygodności al-Jakubiego. Nawet wyraził on pogląd, że kalif Abd al-Malik byłby samobójcą politycznym, gdyby chciał zastąpić pielgrzymką do Jerozolimy tę nakazaną do Mekki¹⁰. Istotnie, trudno sobie wyobrazić, aby kalif porwał się na zmiany doktrynalne w zakresie tak ważnego nakazu, pochodzącego przecież od samego Proroka. Naciągnąłby na siebie rodzaj ekskomuniki, stałby się kafir, czyli niewierny, tym, który neguje doktrynę. Czy kalif mógłby pozwolić sobie na takie postępowanie wobec trwającej przeciw niemu rewolty w al-Hidżazie i Iraku?

Innym problemem wiarygodności al-Jakubiego jest wyjątkowość jego przekazu. To najstarsze muzułmańskie źródło w taki sposób wyjaśniające przyczyny wzniesienia Kopuły Skały. Za nim najpewniej powtórzył też Eutykchios z Aleksandrii. al-Jakubi był muzułmańskim geografem pochodzącym z Iranu. Wiele lat spędził w Armenii i Chorasanie, a kilkanaście ostatnich w Egipcie (gdzie zmarł). Był szyitą, zapewne niechętny kalifom umajjadzkim. Jego informacja dotycząca budowy Kopuły Skały może mieć z tym związek. Chciał bowiem w negatywnym świetle przedstawić Umajjadów, a zwłaszcza Abd al-Malika, przypisując mu działania czyniące zeń kafira.

Analogicznych czy choćby podobnych wyjaśnień brak u innych poważnych historyków wczesnomuzułmańskich: at-Tabariego (839-923) i al-Balazuriego (zm. 892) – obaj byli Persami. Jednak najbardziej zwraca uwagę brak tej informacji u al-Mukaddasiego (946-988). Ten urodzony w Jerozolimie arabski podróżnik i geograf dokonał jednego z najlepszych opisów swojego rodzinnego miasta i całej Palestyny. Jest on wynikiem znakomitej znajomości Jerozolimy, jej historii i dokładnych obserwacji w czasach sobie współczesnych¹¹. Nie jest możliwe, żeby al-Mukaddasi pominął tak ważną, wręcz fundamentalną dla znaczenia Jerozolimy sprawę, jaką było uczynienie z niej celu hadźdżu. Fakt ten jeszcze bardziej osłabia wiarygodność przekazu al-Jakubiego.

Warto jeszcze odwołać się do dwóch informacji pochodzących od samego al-Jakubiego. W pewnym miejscu wspomina on o hadźdżu do Mekki odbytym przez Abd al-Malika w 75

⁸ I. Goldziher, *Muslim Studies (Muhammedanische Studien)*, red. S.M. Stern, t. 2, volume II, New York and Chicago 1971, s. 44-45.

⁹ K.A.C. Creswell, *A Short Account Of Early Muslim Architecture*, Beirut 1968, s. 17-18; A. Rippin, *Muslims: Their Religious Beliefs And Practices*, t. 1: *The Formative Period*, London i New York 1990, s. 53-54; J. van Ess, 'Abd al-Malik and The Dome of the Rock: An Analysis of Some Texts, w: *Bayt Al-Maqdis: 'Abd al-Malik's Jerusalem*, dz. cyt., s. 89-104; A. Elad, *Why Did 'Abd al-Malik Build the Dome of the Rock? A Re-Examination of Muslim Sources*, w: *Bayt Al-Maqdis: 'Abd al-Malik's Jerusalem*, dz. cyt., s. 33-58.

¹⁰ O. Grabar, *The Formation of Islamic Art*, New Haven 1987, s. 47-48.

¹¹ *Ahsan at-takasim fi marifat al-akalim (najlepszy podział – wiedza o regionach)* zawiera opis poszczególnych regionów świata muzułmańskiego. Na mistrzostwo opisu Jerozolimy i Palestyny zwrócił uwagę już pod koniec XIX w. Guy le Strange; por. G. le Strange, *Palestine Under the Moslems. A Description of Syria and the Holy Land from A. D. 650 to 1500*, London 1890, s. 5-6; ponadto na temat dzieła al-Mukaddasiego zob. B.A. Collins, *Al-Mukaddasi. The Man and His Work*, Ann Arbor 1974.

r. hidżry, a więc właściwie już w rok po zajęciu Świętego Miasta przez Umajjadów¹². W innym zaś pisze o podjęciu przez al-Hadżdżadża prac rekonstrukcyjnych w al-Kaabie, aby naprawić wszelkie uszkodzenia powstałe przy tłumieniu rewolty antykalifa Ibn az-Zubajra¹³. Wyraźnie obie informacje wskazują na ważne znaczenie Mekki dla umajjadzkiego władcy.

Ponadto nawet w czasie drugiej fitny co najmniej cztery grupy muzułmanów odbyły hadżdż do Mekki w latach 687-688 (łącznie z odbyciem obrzędu tawaf). Może to świadczyć o zawieszeniu walk lub umożliwieniu pielgrzymom wypełnienia nakazów religijnych. U at-Tabariego można nawet odnaleźć informację, że na czele grup pielgrzymów stali: Abd al-Malik, Ibn az-Zubajr (antykalif), Nadżd Charydżyta oraz Ibn al-Hanafijja (szyita). Może to w tym czasie Ibn az-Zubajr żądał przysięgi wierności, o czym pisał al-Jakubi? Jakkolwiek byłoby, widać, że wszyscy muzułmanie hadżdż traktowali wyłącznie jako pielgrzymkę do Mekki i odbywali ją nawet w trudnych warunkach. Jerozolima nie mogła więc stanowić jej substytutu.

Według przekazu al-Jakubiego ważną rolę w ustanowieniu hadżdżu do Jerozolimy odegrał Ibn Szihab az-Zuhri. Kiedy przybył do Abd al-Malika (najpewniej do Damaszku), kalif był pod wielkim wrażeniem jego wiedzy i pobożności. Wcześniej bowiem nie miał okazji się z nim spotkać. Ostatecznie Abd al-Malik zaopatrzył go w pieniądze i wysłał do Medyny na dalsze studia. Może to być wskazówką, że az-Zuhri był wówczas jeszcze bardzo młodym człowiekiem¹⁴. Znany jest rok śmierci az-Zuhriego przypadający na 124 r. hidżry, czyli 742 r. ery dionizyjskiej (w dniu 17. miesiąca ramadan). Nie znany jest natomiast rok jego urodzin, umieszczany generalnie pomiędzy 50 a 58 r. hidżry (670 a 678 r. ery dionizyjskiej)¹⁵. W chwili rozpoczęcia budowy Kopuły Skały jej główny orędownik miałby czternaście lub maksymalnie około dwudziestu lat. Jednak można przypuścić, że jeśli spotkanie az-Zuhriego z kalifem Abd al-Malikiem miało miejsce, to raczej pod koniec życia kalifa na przełomie VII i VIII w. Problem ten próbował naświetlić Amikan Elad, odwołując się do tradycyjnych przekazów. Uznał on, że należy rozróżnić dwa fakty. Po pierwsze kalif słyszał poglądy az-Zuhriego, niekoniecznie osobiście, co mogło mieć miejsce w 72 r. hidżry (691 r. ery dionizyjskiej). Po drugie spotkał się z nim osobiście kilka lat później w 80 lub 81 r. hidżry (ok. 700 r. ery dionizyjskiej)¹⁶. Taka interpretacja, subtelnie rozróżniająca słyszenie i spotkanie, wydaje się jednak dość wątpliwa. Oczywiście zastanawia fakt skorzystania przez kalifa z opinii młodego człowieka, a nie jakiegoś uznanego autorytetu. Żyli jeszcze wówczas ludzie pamiętający czasy Proroka Mauhamada.

III. Nocna podróż Proroka i religijny powód wzniesienia Kubbat as-Sachra

Innym powodem fundacji Kubbat as-Sachra mogła być chęć upamiętnienia nocnej podróży Proroka Muhammada z meczetu al-Haram w Mekce do meczetu al-Aksa (w Jerozolimie). Najstarsze spisane wersje hadisów o tym wydarzeniu pochodzą dopiero z IX w. i trudno

¹² Al-Ya`qubi, *Tarikh*, dz. cyt., 336.

¹³ O. Grabar, *The Umayyad Dome of the Rock in Jerusalem*, „Ars Orientalia”, vol. 3, 1959, s. 46.

¹⁴ A. A. Duri, Al-Zuhri, *A Study on the Beginnings of History Writing In Islam*, „Bulletin Of The School Of Oriental & African Studies”, vol. 19, 1957, s. 10-17.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ A. Elad, *Medieval Jerusalem And Islamic Worship*, Leiden 1995, s. 155.

jednoznacznie ustalić, czy funkcjonowały już w końcu VII w. Nie ulega wątpliwości, że tradycja o *nocnej podróży* Proroka zaważyła w późniejszym czasie na pozycji Jerozolimy w islamie.

Pewnej nocy Muhammad został zbudzony przez archanioła Gabriela. Rozciął on pierś Proroka, wyjął serce i obmył je w wodach rzeki Zamzan. Potem włożył serce na właściwe miejsce, zaszył ciało i poprowadził Muhammada do białego konia – o imieniu al-Burak. Na jego grzbiecie Prorok udał się do Jerozolimy. Po drodze odwiedził szczyt góry Synaj oraz miasta Betlejem i Hebron. Cały czas towarzyszył mu archanioł Gabriel. Po przybyciu do Jerozolimy Prorok spotkał Abrahama, Mojżesza i Jezusa, z którymi modlił się w świątyni Salomona¹⁷. Ta część podróży nosi nazwę al-isra.

Z kolei rozpoczął się drugi etap – wzniesienie się Proroka do nieba, nazwany al-miradż. Przechodząc przez siedem niebios, również spotkał on wiele osób: Izmaila, Adama, Jezusa, Jana syna Zachariasza, Józefa syna Jakuba, Idrisa-Henocha, Mojżesza. W siódmym niebie na tronie siedział Abraham. Dalej Muhammad uniesiony został do miejsca będącego *granicą wszelkich granic*. Następnie w mgnieniu oka znalazł się *w przestrzeni bez końca*, gdzie przygotował się na spotkanie z Bogiem. Wreszcie stanął przed tronem Boga, *w odległości dwóch luków lub jeszcze bliżej*¹⁸. Muhammad był w stanie całkowitego uniesienia, ale nadal posiadał zdolność rozumnego postrzegania. Prorok odbył rozmowę z Bogiem, który przekazał mu wiele wskazówek (m. in. dotyczących modlitw muzułmanów). Podróż zakończyła się powrotem do Mekki. Tradycja muzułmańska przekazała, że rankiem Muhammad opowiedział o tym wydarzeniu Umm Hani, ale ta przestrzegła go, aby nie mówił tego innym ludziom. Ten jednak nie usłuchał rady i opowiedział o swoim cudownym uniesieniu. Wielu Kurajczytów nie dawało temu wiary, mówiąc, że nie jest możliwe, aby w ciągu jednej nocy Muhammad mógł odbyć podróż do Jerozolimy, skoro karawana z Mekki pokonuje tę drogę w ciągu miesiąca i to tylko w jedną stronę¹⁹.

Hadisy określają dwa etapy nocnej podróży dwoma terminami: al-isra oraz al-miradż. Pierwszy z nich występuje już w Koranie, w surze XVII (zatytułowanej *Podróż nocna*). Trudno dopatrzeć się jednak związków al-isra z tekstem koranicznym, bo jest w nim mowa jedynie w pierwszym zdaniu o przeniesieniu przez Boga jego sługi z meczetu al-Haram w Mekce do meczetu al-Aksa. Brak tu jakichkolwiek wskazówek, że chodzi o podróż Muhammada. Drugie określenie – al-miradż – w języku arabskim może oznaczać drabinę, szczeble drabiny lub wznoszenie się fizyczne albo w sensie duchowym. Innymi słowy termin ten dobrze oddaje wędrówkę Proroka przez siedem niebios, ale również jego duchową ekstazę.

Najstarsze wersje hadisów dotyczące al-isra i al-miradż przekazali Muhammad al-Buchari (810-870) oraz Ibn al-Hadżdżadż Muslim (814-874). Być może istniała również wersja wcześniejsza, pochodząca z VIII w. autorstwa Persa Majsara Ibn Abd ar-Rabihiego z Damaszku. Jednym z pierwszych autorów muzułmańskich, który dokonał syntezy obu pojęć był at-Tabari (838-923). W swoim dziele *Dżami al-bajan fi tafsir al-Kuran (zbiór jasnego przedstawienia komentarza do Koranu)* poświęcił temu zagadnieniu spory rozdział²⁰. On również

¹⁷ Warto zaznaczyć, że ten fragment opowieści jest dość istotny, bo sama tradycja muzułmańska potwierdza fakt świątyni żydowskiej w Jerozolimie, co często negowane jest z przyczyn politycznych.

¹⁸ Określenie takiej odległości (*qāba qawsayn aw adnā*) jest wyrażeniem koranicznym (Kor. LIII, 9).

¹⁹ Zob. Ibn Hiszam, *As Sira an-nabawiyah*, t. 2, Cairo 1936, s. 39.

²⁰ At-Tabari, *Dżami al-bajan fi tafsir al-Kuran*, t. 15, 5, Cairo 1984 (reprint).

przekazał informację co do daty nocnej podróży – 27 dnia miesiąca radżab w 620 r. Prorok miał przebywać wówczas w domu Umm Hani, córki Abu Taliba, położonym w pobliżu al-Kaaby. At-Tabari zidentyfikował meczet al-Aksa z meczetem w Jerozolimie (na Wzgórzu Świątynnym). Weześniej bowiem określenie meczet al-Aksa oznaczało *daleki meczet* bez konkretnego umiejscowienia terytorialnego. W czasach Umajjadów lokalizacja meczetu al-Aksa w Jerozolimie miała zapewne podłoże polityczne (wspomniana wyżej opowieść o trzech meczetach).

Dokładną analizę źródłową przekazów o al-isra i al-miradž przeprowadził w początkach XX w. ksiądz Miguel Asín Palacios, profesor arabistyki na Uniwersytecie w Madrycie, w swojej pracy *La Escatologia musulmana en la Divina Comedia* opublikowanej w Madrycie w 1919 r. Mimo upływu czasu praca ta nie straciła na swojej aktualności i wartości naukowej²¹. Ks. Palacios wykazał, że tradycja o etapach nocnej podróży kształtowała się stopniowo. Najpierw miała ona prostą formę al-isra na podstawie hadisów z IX w. Nieco później dokonano syntezy obu form w jeden przekaz. Nadal brak jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, kiedy to nastąpiło. Prawdopodobnie najwcześniej dokonał tego at-Tabari. Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czy tradycja o nocnej podróży znana była muzułmanom już w czasach kalifa Abd al-Malika. Można wysnuć pogląd, że nie była wówczas jeszcze znana w swojej klasycznej wersji. Tym samym wzniesione przez kalifa sanktuarium Kubbat as-Sachra nie mogło jej upamiętniać. To zaś powoduje, że i te religijne powody fundacji tracą swoje znaczenie.

Zakończenie. Kubbat as-Sachra – pomnik triumfującego islamu

Jak wynika z powyższych rozważań, nie jest prostą sprawą wyjaśnienie powodów wzniesienia jednej z najważniejszych pod względem religijnym i artystycznym budowli muzułmańskich. Zarówno doszukiwanie się w niej rezultatów gry politycznej kalifa Abd al-Malika, jak i wyrazu jego pobożności, nie znajduje przekonującego wytłumaczenia. Jednak kiedy weźmie się pod uwagę położenie Kopuły Skały, górującej nad Jerozolimą, jej formę architektoniczną, a zwłaszcza dominującą w niej połączoną kopułę, można znaleźć dość jasną interpretację. Tłumaczą ją także elementy dekoracyjne: bizantyńskie i sasanidzkie korony oraz klejnoty pomiędzy motywami roślinnymi. To wszystko sprawia, że Kubbat as-Sachra jest pomnikiem triumfującego i potężnego islamu, ale również pomnikiem dynastii Umajjadów, a przede wszystkim samego kalifa Abd al-Malika. Lecz po upadku kalifatu damasceńskiego i negatywnej opinii o jego władcach, zaczęto nadawać nowego znaczenia sanktuarium jerozolimskiemu, zacierając jego podstawowe znaczenie. Dziś, mimo wielu politycznych komplikacji, Kopuła Skały nadal pozostaje najbardziej rozpoznawalnym pomnikiem islamu.

Why Caliph Abd al-Malik Ibn Marwan built the Dome of the Rock in Jerusalem?

Summary

At the end of the seventh century Caliph Abd al-Malik ibn Marwan built the sanctuary Qubbat as-Sachra on the Temple Mount in Jerusalem. It is difficult to explain the reasons

²¹ Zob. M.A. Palacios, *Islam and the Divine Comedy*, transl. H. Sutherland, Frank Caso & CO LTD, London 1968, II. First Cycle – Version of the “isra” or nocturnal journey, s. 52-58; III. Second cycle – Version of the “miraj” or ascension, s. 59-88; IV. Third cycle – Fusion of the version of the “isra” and the “miraj”, s. 89-96.

for this foundation. Perhaps he wanted to make it a place of hajj. During this time, Mecca was under the occupation of the anti-caliph Ibn Zubair. Another reason could be the desire to commemorate the night journey of the Prophet Muhammad. Available written sources do not clearly explain any of these hypotheses. The location, architecture and decoration suggest that the Caliph built a magnificent monument to the power and glory of Islam.

Keywords: Islam, Jerusalem, caliph, architecture, hajj

Nota o Autorze: Dr Przemysław Nowogórski – archeolog i historyk, specjalizujący się w archeologii i historii starożytnego Izraela (zwłaszcza okres rzymski) oraz początkach i rozwoju pisma alfabetycznego.